

Ambrus L. Ferenc

Mérnök szemmel az orvosi nyelv magyaros írásmódjáról

A latinitásnak hazánkban is nagy hagyományai vannak. Mindennapi szókincsünk ékesen cáfolja azt a nézetet, hogy nyelvünk – szemben az újlatin nyelvekkel vagy az angollal és a némettel – a latin átvételeket kevésbé képes befogadni. Évszázadok hagyománya nyomán a magyar is járt utat követ a latin kifejezések beolvasztásában, az orvosi latin pedig máig nem veszítette el a jelentőségét. Ám ez az örökség napról napra megoldandó nehézségeket vet fel, és ehhez járul más nyelvek, ma elsősorban az angol egyre növekvő befolyása. A fontolgatás abban áll, hogy a magyar orvosi nyelvnek hagyománya a latin elnevezések fenntartása mellett az idegen szakkifejezések beolvasztása, ugyanakkor a magyar szakszókincs ápolása is.

1. A latin és más idegen szakkifejezések használatát az akadémiai orvosi helyesírás szabályozza. Egyik alapelve, hogy ha egy szót, szó szerkezetet a forrásnyelv szabályainak megfelelően használunk, akkor eredeti írásmódján, helyesírásán ne változtassunk. Hozzátehetjük, hogy a kiejtésén sem. Ennek az alapelvnek elsősorban a két fő kútforrás, a görög–latin, valamint az angol szakkifejezéseinek átvételében van jelentősége. Az előbbieket – mint például *carcinoma colli*, *necrosis tumoris* – a görög eredetűek nagyobb hányada ellenére is csak latin átírásban használatosak. Görög átvétel a *necrosis* és a *carcinoma* is, és nagy számban vannak vegyes (hibrid) alakok, mint *appendicitis*, *bacterialis*, *dextrocardia* stb. Döntően görög–latin eredetű szakkifejezésekből áll az angol orvosi nyelv is, mint *cancer registry*, *risk factor* stb. Természetes, hogy ezek helyesírása magyar szövegbe ágyazva is változatlan, sőt – például előadás keretében – a kiejtése is. Előfordul, hogy egy görög–latin eredetű szakkifejezés helyesírása (spelling) is latin, például *collum carcinoma*, *tumor necrosis*. Nyilvánvaló, hogy ezek is angol kifejezések, tehát kiejtésük is angol. Más eset, ha egy kifejezés az angol szövegben is latinként szerepel, például *arteria anonyma* vagy *infricetur*, ilyenkor a forrásnyelv közvetlenül a latin. Latinra utalhat a tudatosan megkülönböztető latin helyesírás is, például: *Gynaecologia*: International Monthly Review of Obstetrics and Gynecology.

A másik alapelv kimondja, hogy ha egy idegen szó, szó szerkezet a magyar nyelv szabályai szerint alakult, akkor

írásmódja is magyaros legyen. Tegyük hozzá, hogy kiejtése szükségszerűen az. Noha mindkét alapelv világos, az idegen nyelvű, elsősorban latinból, valamint élő nyelvekből való átvételek írásmódja szakmai-nyelvi viták kereszttüzében áll, sőt számos szaktekintély szabályozatlanságot, összevisszaságot lát e téren a magyar orvosi szaknyelvben. Valóban, még a szakcikk írásmódja sem egységes, az orvosi gyakorlaté pedig még kevésbé.

Vajon mi lehet ennek az oka? Az akadémiai szabályzás az idegen eredetű, elsősorban latin gyökerű orvosi szakkifejezések magyaros írásmódjához csak esetenként járul hozzá, úgyszólván „licenchez” köti. Engedményt csak ott tesz, ahol az orvosi szakszó már köznyelvvé vált, mint például *orális*, *humorális*. Elfogadottság híján pedig *egyelőre* még az orvosi nyelvben közkeletű szakszavak, mint *cardiovascularis*, *abdominalis*, *fetalis* stb. is csak latinosan írhatók. Ez az *egyelőre* a bizonytalanság egyik fő forrása, mivel nem életszerű, hogy az orvos a mindennapi munkája közben az *Orvosi helyesírás szótár (OHSZ)* legutóbbi kiadását böngéssze, nehogy „önkéntes átírás” csúszson a szövegbe. További zavarforrás, hogy latin eredetű elemekből álló összetételek, mint *cristabiopsia*, *colonicarcinoma*, az egyik tag magyaros licence esetén is csak latinosan írhatók, ha az „öszvér” írásmódot kerülni akarjuk.

E felfogás érvényesítése a gyakorlatban nem működik és nem is működhet, mivel egyrészt (a) az írásmódot *így valós időben (real time)* szabályozni nem lehet, a szótár késedelme pedig a jövevényszavakkal egyre nő, másrészt (b) köznyelvvé vált szakszavak alakja, helyesírása az egységes szaknyelvitől eltérhet, lásd *isiász*, ezért helyük inkább a köznyelvben van.

2. Ezek után az lehet a kérdés, hogy milyen egységes elveken nyugodhatna az *orvosi nyelv magyaros írásmódja*. Először is látni kell, hogy az idegen, döntő többségében latin vagy latin eredetű jövevényszakciónak nemcsak a magyar nyelv helyesírásához kell igazodnia, hanem a kiejtési normájához is. A klasszikus latin szerinti kiejtés csak a klasszika filológiában használatos, a hazai orvosi latin elvileg a hagyomá-

nyos „humanista” vagy „erasmusi” kiejtés alapján áll, de a mindennapi gyakorlatban ettől is eltérő *magyaros kiejtémód* érvényesül, ami főleg az első szótagra eső hangsúlyban, a magánhangzók magyaros időtartamában és a latin *c*, *s* és *t* magyar hangértékében nyilvánul meg, például *patiens* [paciénsz] helyett *páciens*, *necrosis* [nekrószisz] helyett *nek-rózis*. A kiejtés és az írásmód viszonya kölcsönös: ha azt írjuk, hogy *anamnesis*, akkor következetes ejtése [anamnézisz] lenne, viszont ha már azt mondjuk, hogy *anamnézis*, akkor következetes írásmódja is *anamnézis*. Ilyen elv szerint járnak el más nyelvek is, például a *cervical intraepithelial neoplasia* (CIN) írásmódja is angolos, kiejtése pedig angol. Korrekt latin alakot (*neoplasia cervicalis intraepithelialis*), pláne korrekt latin kiejtéssel általában nem használnak, de például a német és a francia sem, náluk a példának megfelelő németes, illetve franciás alak *zervikale intraepitheliale Neoplasie*, illetve *néoplasie cervicale intraépithéliale*.

A magyaros írásmódnak, amellet, hogy a kiejtésnek szűkszerűen egyeznie kell a köznyelvvél, nyilvánvalóan igazodnia kell a nyelv helyesírásához is, ám nem szükséges teljesen azonosnak lennie, lehetnek *szaknyelvi sajátosságai* is. Az angol, francia, német orvosi nyelv is latin gyökerű, igazodik a befogadó nyelv helyesírásához, de nem azonos egyikük helyesírásával sem. A német *zervikale intraepitheliale Neoplasie* jelzős szerkezetben például a *z(et)* a németes írásmód folyamánya, a *th(eta)* pedig görög örökség, átvétel már a latinban is. Hasonló okból öröközött meg mindhárom szaknyelvben a *ph*, *ch*, *rh*, *q(u)*, *x* és *y* is, míg a magyarban csupán a *ch* és az *x*. A görög *ai*, *oi* latin változata, az *ae*, *oe* helyett a német szaknyelvben *ä*, *ö* áll, például *Leukämie*, *Östrogen* (csak kivételesen marad *ae*, *oe*, lásd *Aerosol*, *hämopoetisch*), de magyaros írásmódban csak az *ö* használatos, az *ä* nem. Az angol és a francia szaknyelvben viszont általában *e(é)* áll az *ae* és az *oe* helyett. A német írásmód egyezik a magyarral a *k* alkalmazásában a latin *c* helyén, például *Katalyse*, de nem változtat a rövid *ti* szótag latinus helyesírásán, például *Injektion*. Nem változtat rajta az angol és a francia nyelv sem, lásd *injection*, viszont csak kivételesen írnak *k-t*. Speciális eset, amikor a *c* a görög *kappa* latin megfelelőjeként áll (a latin is csak kivételesen ír *k-t*), ilyenkor az angolban bevett eljárás, hogy *k-t* írnak, ha a *c-t* magas magánhangzók előtt is *k*-ként kívánják olvastatni, például *leukaemia*, *leucoplakia*, és ugyanígy *k* állhat a *sci* és a *sce* szótagban is, például *askites*, *skeletum*. Mindhárom nyelvtől eltérő azonban a magyarban a *c*, *s* és *t* kiejtés szerinti átírásának módja, és a magánhangzók hosszúságának jelölése.

Egy hasonló megfontolásokon alapuló magyaros szaknyelvi írásmódban a latin *ch*, *x* mellett a *ph*, *th*, *rh*, *q(u)* és *y* is megmaradna; a latin *ae*, *oe* helyén *ä*, *ö* állna; a latin *c*, *s* és *t* átírásának módja, valamint a magánhangzók hosszúságának jelölése pedig a magyar helyesírásnak megfelelő lenne. Ez a szabályzás több előnnyel is járna: az írásmód (a) megfelelné a köznyelvi kiejtési normának, ugyanakkor (b) a lehető legközelebb maradna a latin, egyszerűsített (c) a napjainkban

megkerülhetetlen, tehát elsajátítandó angol helyesírásához, de (d) különbséget tenne a latin *ae* és *oe* között (*pädiátria*, *ödéma*), ami viszont már meglehetősen esetleges az angolban (*[p]a[ediatric]*, *[o]edema*), és ami a legfontosabb, (e) egy új szó, szó szerkezet magyaros alakja naprakész szótár nélkül is könnyen és nagy biztonsággal meghatározható lenne, már közepes nyelvi műveltséggel is. Példák a fentiek értelmében:

- Latin *ch* – pszichológia, ischiász, tachykardia
- Latin *ph* – mikrocephália, nephrektómia, fotoszenzibilitás
- Latin *th* – pathophyziológia, terápia, thrombózis
- Latin *rh* – rheuma, rhachitisz, rhinoszinuzítis
- Latin *q(u)* – aqua, frequentia, áquilibrium
- Latin *x* – fluxus, extra, xenophília
- Latin *y* – glykogén, heterozygóta, szyndróma
- Latin *ae* helyén *ä* – leukámia, prävenció, hämokultúra
- Latin *oe* helyén *ö* – ödéma, fötus, ösztrogén
- Latin *c* helyén *k* – faksimile, kollapszus, szkintigráfia, szkénográfia
- Latin *s* helyén *s*, *sz*, *z* – státusz, szuszpenzió, infúzió, dózis
- Latin *t* helyén *c* – infekció, injekció, destrukció

3. A magyaros írásmódú latin vagy latin gyökerű szakszavak már beilleszkedhetnek magyar szöveggörnyezetbe, és a magyar nyelv szabályai szerint összetett szavakat is alkothatnak, sőt összetett szóban magyar kifejezéssel is megférnek, mint *méhkontrakció*, *vesekölíka*, *tüdödéma*, *proteinképződés*. Hasonlóképpen alakulhat át a latin birtokviszony is, mivel helyette a magyarban jelöletlen birtokviszony állhat. Magyaros írásmóddal elkerülhetők az olyan, a latin nyelv szellemétől idegen engedmények is, mint például a helyes latin *infarctus placentae*, *hypertrophia prostatae*, *necrosis tumoris* helyett álló latinus, de helytelen *placentainfarctus*, *prostatahypertrophia*, *tumornecrosis*. Példák a fentiek értelmében:

- Placentainfarktusz, prostatahypertrophia, tumornekrózis

4. A jövevényszavak és szó szerkezetek beilleszkedése összetett folyamat, alkalmazkodniuk kell a befogadó nyelv mondat szerkezetéhez is. A magyaros kiejtés és a magyar toldalék ugyan már vízválasztóként működik, de a mondat-tani eltéréseket a toldalékolás önmagában nem küszöböli ki. A latinban ugyanis többnyire a főnév után áll a jelző, amit a magyaros írásmód természetesen nem követhet, az *anatomia functionalis* nem lehet *anatómia funkcionális*. Nem egyeztetethetjük továbbá magyar szöveggörnyezetben a jelzőt a főnévvel nemben, számban, esetben, mindamellét szakszövegben nyelvi barbárságnak hatnak az olyan kifejezések, mint *patológikus(!) lipémia* vagy *bronchiális(!) asztma*. Kiküszöbölhetné ezt a háromalakú (-us, -a, -um végű) és a kétalakú (-is, -e végű) melléknevek és igenevek csonkolása, ahogy azt a nyelv az *abszolút*, *akut*, *passzív* stb., illetve a *stabil*, *mobil*, *debil* stb. esetében már megtette. Mellesleg így jár el az angol nyelv is, de a magyarban külön előnyt jelentene a teljes szerkezet toldalékolhatósága. Az angol *idiopathic thrombocytopenic purpura* (ITP) magyaros alakja eszerint

idiopathik thrombocytopenik purpura lenne, a korrekt latin *purpura thrombocytopenica idiopathica* pedig magyar szövegkörnyezetben mellőzhető is. Példák a fentiek értelmében:

- Jelző *-us*, *-a*, *-um* végződés nélkül: pathologik lipämia, pernicioz anämia
- Jelző *-is*, *-e* végződés nélkül: bronchiäl aszthma, kardiovaszkulär centrum

5. A latin igék magyaros írásmódjának kérdései hasonlósak a névszókéihoz, de szövegkörnyezetbe illesztésüket a magyar nyelv már régen rendezte, szabályszerűen ragozhatók mind a négy konjugációban. Gyakran felmerül azonban más jellegű nehézség is, nevezetesen a „fölsleges” igekötőzés. Röviden arról van szó, hogy az *in* (*im*), *ex*, *de*, *re* stb. előtagokkal (praeverbiumokkal) ellátott latin igéket a magyar köznyelv, sőt az írott nyelv is, magyar igekötőkkel

is elláthatja. Számos ilyen igét találunk a Magyar értelmező kéziszótárban is, mint *kiprovokál*, *lekollokvál*, *megreformál* stb., mint ahogy az orvosi nyelvben is, mint *beindikál*, *beinjekcióz*, *ledesztillál* stb. Túlzás lenne azt állítani, hogy az igekötők itt minden esetben gazdagítják a nyelvet, indokoltak lehetnek azonban, ha valóban módosítják az ige jelentését és/vagy formáját, befejezett (perfektív) szemléletet kölcsönözve az igének. A latinban a perfektíválás a perfectum igeidők feladata, az előtagoknak ilyen szerepe nincs, ezért magyar szövegkörnyezetben az igekötő tiltása ilyen esetben egyszersmind a perfektív szemlélet tiltását is jelentené. Ugyanis „az igekötő funkcióihoz, változatos egyéb árnyalatokon kívül, az esetek túlnyomó részében hozzátartozik a perfektíválás, azaz az ige múlt idejében a cselekvés, történés befejezettségének, jelen idejében beálló idejének jelölése” (Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Gondolat Kiadó, Budapest, 1975, 281).